



UNIQUE STUDY OF THE PROBLEM OF JUSTICE AND EQUALITY IN THE DOCTRINE OF HUMAN AND SOCIETY OF MIRZA ABDUL QADIR BEDIL

Shalola B. Sattorova

*Bukhara State Pedagogical Institute
Bukhara, Uzbekistan*

ABOUT ARTICLE

Key words: sociologist, worldview, historical and philosophical roots, philosophical teachings, contemporary.

Received: 02.11.23

Accepted: 04.11.23

Published: 06.11.23

Abstract: In this article, the author philosophically studied the problems of justice and equality of man and society in the teachings of Mirzo Bedil. Mirzo Abdulkodir Bedil, who made a great contribution to the development of Eastern culture, was honored by his contemporaries and scholars, and became famous with the nickname Abulmaani, is an incomparable poet, thinker and sociologist, a person with unique philosophical views.

MIRZO ABDULQODIR BEDILNING INSON VA JAMIYAT HAQIDAGI TA'LIMOTIDA ADOLAT VA TENGLIK MUAMMOSINI O'ZIGA XOS TADQIQI

Shalola B. Sattorova

*Buxoro davlat pedagogika instituti
Buxoro, O'zbekiston*

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: jamiyatshunos olim, dunyoqarash, tarixiy va falsafiy ildizlari, falsafiy ta'limotlar, zamondosh.

Annotatsiya: Muallif ushbu maqolasida Mirzo Bedil ta'limotidagi adolat, inson va jamiyat tengligi muammolarini falsafiy tadqiq qilgan. O'zbek xalqining vatandosh siymosi, Sharq madaniyati taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan, o'z zamondoshlari va ilm axllari tomonidan taqdirlanib, Abulma'oni laqabi bilan shuhrat qozongan Mirzo Abdulkodir Bedil - qiyosi yo'q shoir, mutafakkir va jamiyatshunos olim, o'ziga xos faylasufona qarashlar sohibi bo'lgan insondir.

УНИКАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМЫ СПРАВЕДЛИВОСТИ И РАВЕНСТВА ЧЕЛОВЕКА И ОБЩЕСТВА В УЧЕНИИ МИРЗЫ АБДУЛ КАДИРА БЕДИЛЯ

Шалола Б. Сатторова

Бухарский государственный педагогический институт

Бухара, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: социолог, мировоззрение, историко-философские корни, философские учения, современник.	Аннотация: В данной статье автор философски изучил проблемы справедливости и равенства человека и общества в учении Мирзо Бедиль. Мирзо Абдулқодир Бедиль, патриотический деятель узбекского народа, внесший большой вклад в развитие восточной культуры, отмеченный современниками и учеными, прославившийся прозвищем Абулмаани, является несравненным поэтом, мыслителем и социологом, человек с уникальными философскими взглядами.
---	---

KIRISH

Hindistonda XVII-XVIII asrlarda bo'lgan ijtimoiy-siyosiy va g'oyaviy ziddiyatlar Bedilning ijtimoiy-siyosiy konsepsiyasiga katta ta'sir o'tkazgan. Ushbu davrda Hindistonda diniy va millatlararo masala muhim ahamiyatga ega edi. Bedil o'z davrining ziyolilari orasida tarbiya olgan va ulg'aygan. Mazkur ziyolilar arab tilida faoliyat olib borishgan, Qur'on va hadislar, tasavvuf va she'riyat, hind falsafasi va adabiyotining bilimdonlari va san'at vakillari bo'lishgan. Bedil majzublar ta'sirida ko'p sayyohlik qilgan va shuning uchun ko'lab ijtimoiy muammolar va an'analar bilan yaqin tanishgan. Bularning barchasi Bedilning ijtimoiy-siyosiy, axloqiy va estetik qarashlarni shakllantirishga ta'sir qilgan. Bedilning ijtimoiy-siyosiy qarashlari musulmonlar va hindlar birligi g'oyasi asosida shakllantirilgan. Buning sababi shundaki, din ijtimoiy ongning ommaviy shakli bo'lgan va Hindistonning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanishini ifoda etgan.

ASOSIY QISM

Mirzo Abdulqodir Bedil jamiyat, uning tuzilishi, adolat va tenglik masalalariga katta e'tibor qaratgan. I.Mo'minovning "Bedilning falsafiy qarashlari", S.Ayniyning "Mirzo Abdulqodir Bedil" monografiyalarida va X.Ayniyning "Bedil" va "Irfon" poemasi, S.Saljuqiyning "Naqdi Bedil" ("Bedil tanqidi") asarlarida hamda K.Olimov, B.Hamdamlarning maqolalarida mutafakkirning ijtimoiy-siyosiy qarashlariga bir necha sahifalar bag'ishlangan. Aytib o'tilgan mualliflar Bedil barcha ilg'or mutafakkirlar kabi yomonlikni yo'q qilish va ezgulikni tasdiqlash yo'llarini izlaganligi, diniy bag'rikenglik

g'oyalarini targ'ib qilganligi, diniy fanatizm, insonga qarshi bo'lgan diniy va mazhabparast marosimlarga qarshi chiqqanligidagi fikrini birday qo'llab-quvvatlashadi. Bedil asarlarida saroydagi hayot, adolatsizlik, tamagirlik, shaddodlik, o'zboshimchalik, aldov, munofiqlik hamda insonni majburan ishlatish tanqidga uchraydi.

O'z shuuringdan bo'l begona, Bedil
Jaholat sozin chal devona, Bedil,
Dud ila g'ubordir bu dunyo bari,
Ko'z yum, sabr qolsin bu xona, Bedil.

Bedil bu misrada yashagan zamonasida munofiqlik, adolatsizlik, tengsizlik, jaholatsiz holatlarning mavjudligi va unga sabr qilish kerakligini bayon etadi.

Bedil falsafasida ijtimoiy-siyosiy mavzular o'z o'rniga ega. O'zining asarlarida u ijtimoiy hayotning salbiy tomonlarini ko'rsatishga harakat qilgan, jamiyatning tuzilmasinin to'g'ri yolg'a qo'yish bo'yicha tavsiyalar bergan. O'zining jamiyat, ijtimoiy o'zgarishlar va davlat haqidagi qarashlarini u "Irfon"("Bilish") , "Chahor unsur" ("To'rt unsur"), "Nakot" ("Hikmatlar") kabi asarlarida bayon qilgan. Bedilning ko'pgina ruboiylarida ijtimoiy-siyosiy va insonparvar qarashlar mavjud.

Faylasufning hayot katta farovonlik ekanligi va undan zavq olish kerakligi, inson o'z hayotining egasi bo'lishi zarurligi bo'yicha qarashlari alohid ahamiyatga ega. Bu yerda Umar Hayyomning gedonistizmi ta'sirini ko'rishimiz mumkin. Bedil o'rta asrlarning jaholatparasligiga qaramay, u dunyoga umid qilib bu dunyodagi ezgulikdan voz kechish kerakligiga qarshi chiqadi.

Mutafakkirning ba'zi she'rlarida Avestoda mavjud bo'lgan hur fikrik g'oyalarini ko'rishimiz mumkin. Ushbu qadimgi kitobning turli qismlarida hayot madh qilinadi va go'zallik hamda serg'ayrat deb tasavvur qilinadi.

Bedil Islom va ayniqsa tasavvufning asosiy g'oyalarini qo'llab-quvvatlagan. Shuning uchun u Naqshbandiya tariqatining g'oyalari bilan tanish bo'lgan. Mazkur tariqatning g'oyalariga ko'ra, ruhoniylar hukmdorlarga ta'sir qilishi mumkin. Ammo Bedil ushbu fikrga qarshi chiqadi. Bundan tasgqari, yuqorida qayd etilganidek, faylasufning fikricha, inson o'z taqdirining egasi bo'lishi kerak. Naqshbandiya tariqatida inson tarkidunyochilikka berilishi kerak emasligi va mehnat bilan shug'ullanishi kerakligi haqida g'oya mavjud. Bu esa Bedilning fikriga to'g'ri keladi, chunki mutafakkir har bir mo'min musulmon o'z hayoti uchun mehnati bilan mablag'topishi kerak deb hisoblagan. Ushbu xulosaga Bedil o'z tajribasi orqali kelgan.

"Sharq Arastusi" Abu Nasr Farobiy "Fozil odamlar shahri" asarida adolatli jamiyat to'g'risida bayon etgan. Uning ta'kidlashicha, "Madaniy jamiyat, madaniy shahar (yoki mamlakat) shunday bo'ladiki, shu mamlakatning aholisidan bo'lgan har biro dam kasb hunardan

ozod, hamma barobar bo'ldi, kishilar o'rtasida farq bo'lmaydi, har kim o'zi istagan yoki tanlagan kasb hunar bilan shug'ullanadi. Odamlar chin ma'nosi bilan ozod bo'ladilar, odamlarning tinchlik va erkinliklariga xalaqit beruvchi sulton bo'lmaydi. Ular orasida turli yaxshi odatlar, zavq lazzatlar paydo bo'ldi".

Bedil falsafasida ham Farobiy qarashlaridagi kabi adolatli jamiyat kelib chiqishi, uning tuzilmasi va unda mavjud bo'lgan aloqalar bo'yicha aniq konsepsiya mavjud emas. Lekin bu haqida uning asarlarida ba'zi bir taxminlar mavjud. Masalan, faylasufning ijodida ijtimoiy guruhlarining tashkil topishi bo'yicha g'oyalarni ko'rish mumkin.

"Podshoh va uning atrofidagilari to'kin sochinlikda va farog'atda yashaydilar, dehqonlar esa faqirona hayot kechiradilar, ochlikdan o'ladilar, zolimlardan azob chekadilar. Shoir o'z zamonasi haqida alam bilan yozadi:

Mamlakat hokimiyat orasida qoldi:

Boyliklar ayrim shaxslar qo'lida to'plandi,

Oliy tabaqalar yerini dehqonlar hayday boshladilar,

Dehqonlarning ezilishi, chorasizlikdan

Podshohlar paydo bo'ldilar, takabbur davlatpanohlar.

Fir'avnlarni nafsi, nasrudlar zo'ravonligi

Hayotning barcha tomonlariga yoyildi.

Oltin va kumush o'ljalar nimalar qildi...

Saroylar qurilishi, o'zini xudo deb e'lon qilishlar rasm bo'ldi...

Ochko'z va manfaatparast kishilar boylik uchun kurashib, qurollana boshladilar, va qo'shin yig'dilar. Natijada o'zaro urushlar boshlanib, begonalar yerini zabt qilish odatga kirdi. Shunday qilib hokimiyat va davlat paydo bo'ldi.

Bedil mehnatkash insonni ulug'lagan va kuylagan. U yoki bu kasbni tavsiflab, u, inson o'z rizqi uchun oziq topishi kerak, buning natijasida u ma'lum bir hunar bilan shug'ullanishi kerakligini e'tirof etadi. Bedil davrida hindiston agrar davlat bo'lgan. Ijtimoiy tuzilmaning bir qismi dehqonlar bo'lgan. Ayniqsa, u barchani iste'mol mahsulotlari bilan ta'minlovchi dehqonlar mehnatiga yuqori baho beradi. Uning fikricha, u baxt saodatga erishishi mumkin. Hunari yo'q odam arzimas va ojizdir.

Dil sozida nag'mayu navolar ko'pdir.

Aybu hunaru rangi safolar ko'pdir.

Ko'pik tilagingmu yo gavharmi murod?

Daryoda bahoyu bebaholar ko'pdir.

Mirzo Bedilning ijtimoiy-siyosiy kontseptsiyasi uning “Irfon” asarida ham bayon qilingan. Janri bo‘yicha ushbu asar falsafiy-didaktik asarlarida kiradi. Unda mutafakirning siyosiy tuzilma modeli keltiriladi. Mazkur asarga ko‘ra, ijtimoiy guruhlarining shakllanishida asosiy vazifani dehqonchilik bajaradi. Dehqonlar oziq-ovqat va mollar almashuvini amalga oshirishadi. Bu yerda Bedil boshqa ijtimoiy guruh – savdogarlar vujudga kelishini aytib o‘tadi. Ijtimoiy munosabatlar, xususan, savdo paydo bo‘ladi.

Mutafakirning fikricha inson ijtimoiy mavjudotdir. Unda o‘ziga xos axloqiy tamoyillar mavjud va shuning hisobidan u jamiyatda o‘z o‘rnini topadi. Bedilga ko‘ra jamiyat quyidagi tabaqalardan iborat: hukmdor hokimiyati, savdogarlar, olimlar va faylasuflar. Bedil Arastu va Aleksandr Makedonskiy haqidagi hikoyasi bilan u donishmand hukmdor ilm-fan va bilim hisobidan tarixda o‘z ismini qoldirishi mumkinligini ko‘rsatadi. Ushbu hikoyada Bedil yagona hukmdor va markazlashgan davlat haqida aytib o‘tadi. Chunki u urushlarning sababini ma’lum hukmdorlarning g‘arazlari va tamagiriligida ko‘radi. Markazlashgan davlat bo‘lmagan mamlakatda har doim urushlar bo‘ladi, deb hisoblaydi Bedil.

Bedilning ijtimoiy-siyosiy fikri u yashagan davrning turli tomonlarini qamrab oladi. O‘zining asarlarida u hukmdorlar va ularga yaqin bo‘lgan amaldorlar, feodal tuzilmaga, mehnat va hunarga, bilimga, ilmga, dinga, falsafaga va xokazolarga o‘z munosabatini bildiradi. U haqiqatni izlagan, ezgulikga intilgan va adovatga qarshi chiqqan. Shu bilan birga u Buyuk Mog‘ollar tomonidan targ‘ib qilingan diniy-milliy fanatizmni; feodallar va harbiylar tomonidan dehqonlar va hunarmandlarni ishlatishning dahshatli usullarini, amaldorlarning rahmsizligini, ruhoniylarning jaholatparastligini tanqid qilgan.

Moldorlarga qara, fikrlari xom,
Kibru g‘ururlari o‘zlariga dom.
Bunday toshbag‘irlar uzuk ko‘ziga
Manglay ajiniday yozdiribdi nom.

O‘z ijodida Bedil ziddiyatlarga to‘la bo‘lgan yo‘lni topgan. Hayotining ma’lum qismida u majzublar va darvishlarning ta’sirida bo‘lgan, o‘zi ham majzub bo‘lib qolgan; u so‘fiy bo‘lgan; keyinchalikda Qadimgi Yunoniston va Qadimgi Hindiston falsafasini o‘rganib, ularni tasavvuf bilan sintezlashtirish yo‘llarini izlagan.

Ey hayot mazmunini izlagan odam,
Har bir kitob satrin dilga aylama malham.
Bedil “Ruboiyot”in sayr et, topursan
Dardu ibrat, tasavvuf, umr tadqiqin ham.

Darhaqiqat, o'rta asrchilik sharoitida ilg'or fikr-mulohazalarni hamma vaqt ham ochiq-oydin aytib bo'lmas edi. Shuning uchun Bedil fikrlarini xilma-xil obrazlarda, kinoya, istiora, tasavvuf, kalom iboralari, qoida va istilohlari vositasida ifoda qilishga majbur bo'ldi. Bedil eng yaxshi asarlarida o'z zamonasi uchun o'ta ilg'or fikrlarni ilgari surdi, yuksak, gumanistik g'oyalarni targ'ib qildi. U odamni "eng oliy vujud" deb bildi, va insondagi kamchiliklar, tanballik, makr, hiyonat, qalloblik, ochko'zlik, xasislik, kibr-havo, manmanlik kabi illatlar bilan kurashdi, insonni barkamol va benuqson ko'rishni, ya'ni "Hazrati inson"ni orzu qildi.

Bedilning fikricha, har bir inson, ayniqsa hukmdorlar odobli va o'qimishli bo'lishlari kerak. Bundan tashqari ular o'z-o'zini boshqara olishlari va boshqalarga to'g'ri yo'lni ko'rsatishlari kerak. Agarda hukmdorlar ushbu fazilatlaridan xoli bo'lsa, u o'zini va boshqalarni xatoli yo'lga olib keladi. Bunday hukmdorlarni Bedil munofiq deb hisoblaydi va ularga ishnish mumkin emas deydi.

Eshak keriladi, to'qimi zarrin,
Aslida na odob bor na din
Sulton amalidan kerilgan odam
Kamolga yetkazar o'z qabohatin.

Bedil ruhoniylarni oddiy aholini aldashda ayblagan. U dinga qarshi chiqmagan, lekin fanatizmni tanqid qilgan. Buni biz "Irfon" asarida ko'rishimiz mumkin. Mutafakkir tengsizlik va ayol kishilarning huquqsizligiga qarshi chiqadi. O'sha davrda hukmdorlarga sovg'a sifatida xotinlar keltirilgan (bu esa "nazr" deb nomlangan).

Ba'zan qasru hurlarga bo'lur oina,
Ba'zan kishan, zanjirda holati bordir.

Bedil diniy marosimlarga qarshi chiqadi. U qalin pulini olayotganlarni tanqid qiladi. Xotin kishilarning haq-huquqlarini va jamiyatda tengligini qo'llab-quvvatlab, ularni kamsitishga qarshi chiqadi. Masalan, "sati" marosimi haqida aytib o'tib, unda Bedil nafaqat erkak, balki ayol kishilarga nisbatan adolatsizlikni ta'kidlaydi.

Dar shararzori qissai sitiyon,
Ki zi chandin zabona dosht bayon,
Garchi sayram ba sad kitob aftod,
Lek in dog'am intixob aftod.

"Irfon" asarining maxsus bobida Bedil xattot, tikuvchi, to'quvchi, temirchi, qassob va hisobchilarning san'atini alohida belgilab o'tadi. Ularning har biri, mutafakkirning fikriga ko'ra, "o'z o'rnida hurmatga sazovor insondir". Agar inson qandaydir kasb yoki hunarga ega

bo'lmasa, u komillikka intila olmaydi va buzqlik yo'liga tushadi. Bu esa qambag'allikka sabab bo'ladi.

Bundan tashqari, Bedilning fikricha, dimog'dorlik jaholatning ifodasidir. Ushbu kosepsiyaning asosi shundaki, har bir inson tabiatdan qandaydir hunar bilan shug'ullanishi kerak, chunki mavjudlik moddiy boyliklarni ishlab chiqishga olib keladi.

Senga orom, benishonlik bo'lsa manzur,

Faqlarga oshnolikdan topgil huzur.

Dimog'ingda shuhrat zavqi bo'lsa paydo,

Shohu amir oshnoligi bo'lgay zarur.

Mirzo Bedil insonlar o'rtasida adolatli munosabatlar bo'lishi to'g'risidagi qimmatli fikrlarini bayon etgan. Bedil podsholarni o'z xalqiga adolatli munosabatda bo'lishini, xalqqa nisbatan zolim, o'zgarlar haqqiga xiyonat qilmaslikka, adolatli munosabatda bo'lishga chaqiradi.

Xalq ichinda sen zolimlik nomin olma,

Ojizlarga zulm ko'rsatib, jonin olma.

Ochligingdan o'lganda ham zinhor, zinhor,

Chumolining og'zidagi donin olma.

Bedil ijtimoiy-siyosiy qarashlarining tahlili bizni mutafakkir adolatning targ'ibotchisi bo'lgan xulosaga keltiradi. Ezgulik, Bedilga ko'ra, insonlarning dinidan qat'iy nazar bir-biriga bo'lgan yaxshi munosabatlardan tashkil topadi. Shu bilan birga dehqonlar, hunarmandlar va ijodkorlarga hurmat bilan yondashish muhim. Bedil uchun tenglik shundaki, har bir inson dinidan qat'iy nazar Yagona, ya'ni Yaratuvchi oldida teng.

Bedil, ijtimoiy tenglikni mehnat, ilm-fan va san'atga bo'lgan hurmat bilan ko'rib, qalloblik, tekinxo'rlikni tanqid qiladi. Bedilning jamiyat haqidagi ta'limoti adolatli hukmdor va jamiyatni to'g'ri tashkil qilish g'oyasiga asoslanadi. O'z navbatida, ushbu masala ilm-fan va bilim hamda insonga bo'lgan e'tibor bilan bog'liq. Davlat donishmand-faylasuflar, savdogarlar, dehqonlar va hunarmandlardan iborat. Adolatli hukmdorning markazlashgan boshqaruvi, insonlarning diniy, milliy va ijtimoiy holatidan qat'iy nazar ijtimoiy tenglik davlatning asosini tashkil qiladi. Aynan adolatli davlat sharoitlarida, bedilga ko'ra, jamiyatda yuksak axloqiy tamoyillar va insonlarning erkinligini amalga oshirsa bo'ladi.

Kishi tabiatin fosh etsa idrok,

Faqat yaxshilikka etar ishtirok.

Ilmdan bebaxra qoladi ta'bi

Badfelidan kechib bo'lolmasa pok.

Bedil she'riyati bir tomondan islom falsafasi, ikkinchi tomondan qadimgi Hind falsafasidan sarchashma oladi. Ammo, uning ijodida musulmon Sharq xalqlari tafakkurining ta'siri ko'proq seziladi. L.Klimovichning yozishicha, "Bedil tili va uslubining o'ziga xos mohiyati shundaki, u an'anaviy ramzilikka qarshi isynni aks ettiradi. Bu "Sabki Hindiy" – hind uslubi nomi bilan ustuvor bo'lgan uslub Hindistonda va boshqa joylarda yashagan shoirlarga ko'chib o'tgan".

Mirzo Bedil insonparvarlikni targ'ib etadi, insonniy fazilatlarni ulug'laydi, shu bilan birga yomon hislatlar va nuqsonlarni mazamad etadi. U insonni milliy va diniy farqlar nuqtai nazarida emas, balki umumbashariy inson naslidan ekanligi tushunchasidan kelib chiqqan holda yukshaklikka ko'taradi va aynan shuning uchun ham insonni eng yuksak hurmat va e'zozga loyiq, deb hisoblaydi.

Bedil falsafiy dunyoqarashining markazida ulug' faylasuf, ilohiyotshunos mutasafif shayx Muhitdin Ibn Arabiy asos slogan. "Vaxtad ul vujud" falsafasi yotadi. Jumladan, uning "Muxti A'zam" nomli masnaviysi ibn Al-Arabiyning "Fusus ul-Hikam" nomli mashhur asari ta'siri asosida yaratilgan bo'lib unda Bedil butun borliqni soqiysi Haq Taolo, azaliy va abadiy mastu maxburu esa inson bo'lmish yaxlit bir mayhona sifatida tasavvur etadi.

Bedil o'zining inson zotiga bo'lgan eng nozik pokiza va musaffo his tuyg'ulari va muhabbatini ifodalaydi. Shu bilan birga u vatanni va vatanparvarlikni ulug'laydi, chunki u o'z vatani – Hindistonni sevardi.

Neki go'zallikka egadir jahon
Hindiston diyori bariga makon.
Qoracha jononlar bari marg'ubmas
Lek Laylo vatani shaksiz Hindiston.

XULOSA

Umuman olganda, Bedil jamiyat, davlat ularning mohiyatiga alohida e'tibor qaratar ekan iltimoiy taraqqiyotda iqtisodiy omil ustunligini ta'kidlaydi. Dehqonning mehnati tufayli aholining soni tez sur'atda o'sib boradi, hunarlar, ilm – fan, savdo – sotiq, tijorat yuzaga keladi va rivoj topadi, qo'l xizmatini til orqali, til xizmatini qo'l vositasida amalga oshirib bo'lmasligini bayon etadi. Bedilning ijtimoiy falsafiy ayniqsa jamiyat to'g'risidagi g'oyalari Zebuniso, Anbar Otin, Dilshod otin, Muqimiy, Furqat, Ahmad Donish, S.Ayniy ijodi va dunyoqarashining shakllanishiga samarali ta'sir ko'rsatgan.

Shoir o'zining oliy janob fikr va g'oyalarin, oddiy insonlarga bo'lgan mehr-shavqatini, va ayni paytda qabohat va istebdodining jirkanchligini erkin orzu va hayollar oshig'i ekanligini o'zining "Komde va Mudan" dostonida mahorat bilan tasvirlab beradi. Asardagi raqqosa

Komdening go‘zalligini va unga oshiq bo‘lib qolgan qo‘chiqchi va cholg‘uchi yosh Mudan sevgi muhabbatini butun sehru jozibasi bilan tarannum etgan. Doston haqiqiy sevgi, inson qadri, istedodning mislsiz qudrati haqidagi go‘zal asar bo‘lib, u har bir avlodni shunday yuksak tuyg‘ular va ishqqa sadoqat va go‘zallikka tan berish sari ilhomlantirayveradi. Shuningdek, dostonda do‘stlik, muhabbat, vafodorlik, adolat, ilm-ma‘rifat masalalri ham aks etgan. Bedilning ijtimoiy masalalarga oid qarashalarga ma‘rifatparvarlik, muruvvat va odamiylik asosiy o‘rinni egallaydi.

Demak, Bedil o‘tmishdagi ko‘plab mutafakkirlar kabi mamlakatni ma‘rifatli va adolatli hukmdor boshqarishini har doim orzu qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirzo Abdulqodir Bedil Ruboiylar. Shoislom Shomuhamedov tarjimasi. – Toshkent, 1986,
2. Айни Х.С. Бедиль и его поэма «Ирфон». - Сталинабад 1956
3. Bedil M.A. Kulliyot .- Dushanbe.-1993
4. Нуров Н., Салимий Н. Поэтикаи ғазалиёти Мирзо Абдулқодири Бедил. – Nashriëti Noshir, 2020.
5. Sattorova S. B. HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL ROOTS OF MIRZO BEDIL //International Scientific and Current Research Conferences. – 2023. – С. 94-96.
6. Мухаммадиева О. Бедил ва ахлокий кадриятлар фалсафаси. – Yangi nashr, 2016.
7. Салимов М. С., Тагоймуродов Р. Х. БЕДИЛ О НОСТАЛЬГИИ //Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2018. – №. 1-2. – С. 37-40.
8. Sattorova S. B. LIFE AND WORK OF MIRZO BEDIL //European International Journal of Philological Sciences. – 2023. – Т. 3. – №. 08. – С. 13-16.
9. Плотин. Эннеады. Четвертая эннеады // Пер. с древнегреч. и послесл. Т. Г. Сидаша. — СПб.: «Издательство Олега Абышко», 2004.
10. Муминов И.М. Философские взгляды Мирзы Бедия. -Ташкент., 1957; Айни С. Мирзо Абдулқодири Бедиль.Сталинобад -1954 (на тадж.яз); Айни Х.С. Бедиль и его поэма «Ирфон». - Сталинабад 1956; Олимов К.О. Баррасихо дар тасаввуф. –Душанбе,1999 - С.97- 122; Олимов К.О. Китобномаи шарҳиҳоли – Душанбе, 2004, - 72 бет; .Хамдамов Б. Савмаи маърифат.- Гончи, 1999.
11. Mirzo Bedil// Sh. Shomuhamedov tarjimalari - Toshkent, Gafur Gulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2005, - 24 bet

12. Abu Nasr Forobiy Fozil odamlar shahri – Toshkent, A.Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 1993, - 190 bet.
13. Axmedova M. Falsafa. Darslik.- Toshkent, O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, nashriyoti, 2006 yil, 144 bet
14. www.kh-davron.uz/kutubxona/jahon/jafar-muhammad-abulmaoniy-manaviyati-bedil-hayoti-va-falsafiy-qarashlariga-chizgilar